

РЕЦЕНЗИЯ

ОТНОСНО: Дисертационния труд на Кремена Георгиева Диаш

Докторант към катедра „Нова и съвременна история”

в Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски”

на тема *„Еволюцията на съпротивата и опозиционните движения срещу военната диктатура в Бразилия (1964-1985 г.)”* за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование „Хуманитарни науки“, професионално направление 2.2. „История и археология“ (Нова и най-нова обща история – Съвременна история)

от д-р Йордан Ангелов Баев – професор по нова и най-нова история, член на научно жури съгласно Заповед № РД 38-787/22.12.2025 на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“

Кремена Диаш е бакалавър по португалска филология и магистър по история (Кризи, конфликти и дипломатия в световната политика XVI-XXI век) от Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В периода 2014-2022 г. работи като консулски служител в посолството на Бразилия в България, а от 2023 г. е изследовател R-1 в катедрата по португалистика и лузофонски изследвания към ФКНФ в СУ „Св. Климент Охридски“. От 2014 г. е хоноруван преподавател по португалски език и цивилизация на Португалия и Бразилия в същата катедра..

Представеният дисертационен труд с обем от 402 страници е структуриран в три глави с общо 9 параграфи и 8 биографични приложения. В увода се обосновава актуалността на темата, посочват се тезата и основната цел на изследването, които да бъдат постигнати чрез изпълнение на осем ясно формулирани изследователски задачи. Дефинирани са обекта и предмета на изследване и избраната изследователска методология, която се характеризира с възприемане на интердисциплинарен подход чрез използване на исторически, политологически, социологически и културологични методи. Хронологичният обхват на дисертацията е обширен и богат на динамика и политически обрати. Докторантката е възприела установената историческа периодизация, но това което отличава изследването от самото начало е стремежът за достигане на дълбочинни дихотомни равнища на корени и предпоставки, развитие и последици, еволюция и алтернативи на власт и опозиция, личности и социуми,

обществено-икономически и културни явления и процеси. Въпреки, че това е първо по рода си изследване за съвременната история на Бразилия в българската историография, то има цялостен, детайлен и завършен вид. Отличава се не само с коректна и достоверна интерпретация на ключови изследвания в бразилската историография, но и с въвеждане на редица базисни документални колекции от основни бразилски архиви. За оригиналния приносен характер на дисертационния труд допринасят съществено и авторските интервюта с видни бразилски учени, културни и синдикални дейци, част от които активни участници в антидиктаторската съпротива. Обсъжданата тема поражда изключително оживени професионални дискусии в Бразилия в последните две десетилетия, за които допринася разкриването на огромен обем от нови документални свидетелства в резултат на приемането на Закона за достъп до информация (2011) и дейността на Националната комисия за истината (2012). В историографския обзор са разграничени три водещи теоретични направления по темата в съвременната бразилска историография.

Поради обстоятелството, че Кремена Диаш е представител на българската историческа наука ще си позволя препоръката в свои бъдещи публикации да използва също и наличните български архивни извори и публикации по бразилска тематика. Например в личния архив на Георги Димитров са съхранени негови записки „по бразилския въпрос“ след беседи с Карлос Престес, Фернандо Ласерда и Октавио Брандао през октомври 1934 г. в Москва малко преди нелегалното отпътуване на Престес и Родолфо Гиолди за Бразилия. Тези беседи допринасят за преодоляване на предишните догматични схващания за „буржоазно-земевладелските позиции на *престизма*“. Впрочем в началото на януари 1934 г. дори Конституционното събрание на Бразилия в своя декларация окачествява присъдата срещу обвиняемите българи в Лайпцигския процес като „политическо престъпление“. Запазено е и писмо от сестрата на Карлос Престес Лидия, която работи при Димитров в Секретариата на Коминтерна, а години по-късно при откриване на българската легация в Рио де Жанейро през март 1961 г. за кратко е служител в легацията. Разнообразни аналитични документи за антидиктаторската съпротива, включително и поверителни доклади на българските посланици в Бразилия, има в разкрития преди шест години архивен фонд на международния отдел (ВПМВ) на ЦК на БКП за периода 1967-1990 г. В дисертацията бегло се споменава, че след 1964 г. ръководството на БрКП (РСВ) изпада в „парализа“, превръща се в „легалистка и институционална опозиция“ на режима и се маргинализира, без докторантката да разкрие еволюцията в тези възгледи в периода 1964-1979 г. и след смяната на Престес с Жиокондо Диаш и Саломао Молина. Поради това е полезно да се проучат същностни

програмни документи на партията, поместени в общо 15 броя на месечния Информационен бюлетин на отдел ВПМВ за периода 1966-1986 г. (налични и в НБКМ). Конкретни интересни детайли се съдържат и в стенограмите от разговорите на Карлос Престес с членове на българското политическо ръководство при посещенията му в София – шест на брой за периода 1968-1978 г. Не е случайно, че през 1973 г. издателство *София прес* публикува на португалски и испански за разпространение в Латинска Америка брошурата на Луис Карлос Престес „Терористичната диктатура в Бразилия“.

Вероятно първите свидетелства и оценки в българската историография за съпротивата срещу военната диктатура в Бразилия се съдържат в двете книги на проф. Пенка Караиванова (*Златният мираж, Сбогом на мълчанието*), която има възможност през 1968 г. лично да наблюдава студентските протести в Рио де Жанейро и да интервюира уволнения от университета световноизвестен архитект Оскар Нимайер. За бразилското „икономическо чудо“ пишат в свои публикации Божан Йорданов и Славомир Георгиев, а на „ултралевичарските“ градски и селски партизански групировки в Латинска Америка е посветена дисертацията на Иглика Терзиева от 1979 г. и публикации на доц. Николай Котев и д-р Георги Коларов. Сред мемоарните свидетелства се откроява книгата на посланик Боян Михайлов „*Бразилия незабравима*“, в която има сведения за конспиративните контакти на легацията в Рио де Жанейро с ръководни дейци на РСВ непосредствено след установяването на военната диктатура през 1964 г. Редица произведения на родни автори разглеждат специфичната тема за „българите в Бразилия“ (последната книга е на Даниел Методиев от 2024 г.).

Уводът на дисертацията е продължен с необходимо въведение, в което се обсъждат сходни континентални и конкретни национални исторически събития и процеси в Латинска Америка и Бразилия от първата половина на XX век до военния преврат от 31 март 1964 г. Сравнителният анализ е особено подходящ при изследване на модерната и съвременната история на Латинска Америка поради сходни предпоставки и социално-икономическо развитие. Докторантката не пропуска да спомене значението на Движението за университетска реформа в Кордова (1918-1920) за бъдещото развитие на латиноамериканските студентски организации и утвърждаването на младежки ръководители и интелектуалци с оригинални концепции като Хосе Карлос Мариатеги, Луис Емилио Рекабарен и Хулио Меля. Специфична форма на съпротива срещу олигархичния латифундистки модел на капитализъм е движението на „тенентистите“ през 20-те години, а преодоляването на сектантско-догматичния курс на РСВ в средата на 30-те години е свързано със създаването на Национално-освободителния алианс (ANL). Изграждането на *Estado Novo* от 1937 г. е повлияно от корпоративните принципи

на италианския фашизъм и поради това първоначално е подкрепено от профашисткото „Интегралистко действие“ на Плинио Салгадо, впоследствие отстранено поради установяване на еднолично управление на Жетулио Варгас. За разлика от Чили и Мексико в Бразилия няма ярко изразени личности и формации, свързани пряко с нацистка Германия. Известната либерализация на политическия живот в Бразилия в края на войната е отражение на обща континентална тенденция – в периода 1944-1946 г. в 12 държави от Латинска Америка са избрани над сто депутати комунисти, а на местно равнище над петстотин кметове от радикалната левица. Тази политика е прекъсната в началото на Студената война след подписването на Договора от Рио за взаимна помощ (TIAR) и обявяване на наложената от Вашингтон Доктрина за колективна отбрана на Западното полукълбо. Въведението предоставя също ценни данни за сложната социално-политическа ситуация и предизвикателствата при управлението на либерално-демократичните националистически правителства на Кубичек, Куадрос и Гуларт (1956-1964).

Първата глава на изследването представлява безспорен научен принос и разглежда същностни проблеми от темата на дисертацията. Подробно и обективно са разкрити предпоставките и механизмите за военния преврат срещу демократичното правителство на Жоао Гуларт и основните стъпки и етапи при институционализирането на военната диктатура в периода 1964-1968 г. Докторантката отбелязва, че превратът „не просто сваля едно правителство, а символично и реално прекъсва възможността за реализация на алтернативен обществен модел“ (с. 93). Заслуга на Кремена Диаш е последователният преглед на основните доктринални и административни актове на военната власт и репресивния апарат. Въз основа на новоразкритите документални и лични свидетелства, представени в трите тома доклади на Националната комисия за истината, въздействащо се описват методите на отвличане, задържане, разпити, изтезания и физическо елиминиране чрез практиката на „безследно изчезнали“ политически опоненти. В отделен параграф систематично се разглеждат паралелните форми на политическа, социална и културна съпротива срещу диктатурата с акцент върху проявите на въоръжена борба от страна на „новата левица“. От селските лиги на Франсиско Жулиао и спорадичните синдикални протести, през студентските вълнения (част от общата младежка бунтовна вълна в Западна Европа, Северна и Южна Америка) до градската и селска партизанска война. Освен безспорното влияние на Кубинската стратегия за континенталната революция и концепцията на Че Гевара в известното „послание до Триконтинентала“ за създаване на „няколко Виетнама“ срещу северноамериканския империализъм, добре би било да се посочи също

разпространението и влиянието на идеите на Мао и китайската пропаганда за селската партизанска война, което се наблюдава по-специално при партизанското движение Арагуая и при възгледите на отцепилата се през 1962 г. радикална Комунистическа партия на Бразилия (РСдоВ). Освен Франц Фанон безусловно влияние оказва и концепцията за „фокизма“ на Режи Дебре (*Революция в революцията*).

Докторантката съвсем основателно подчертава значението и дълготрайното въздействие на примера на партизански ръководители и идеолози като Карлос Маригела и Карлос Ламарка. На политическата дейност на Маригела е посветена отделна биографична справка, както и самостоятелна статия на Кремена Диаш. Детайли от историята на убийството му от бразилските тайни служби през ноември 1969 г. са разкрити в следващата втора глава на дисертацията. Добре би било да се обърне малко повече внимание върху ключови аспекти от неговите възгледи след пребиваването му в Куба (август – октомври 1967 г.). Най-известната му програмна творба, разбира се, е посочената в дисертацията „Малък наръчник на градския партизанин“, написана през юни 1968 г. В секретен доклад (*Special Report*) на ЦРУ от 24 април 1970 г. подробно се анализира тази брошура, а Маригела е окачествен от американските разузнавателни експерти като „превъзходен авторитет“ и харизматичен „революционен мъченик“ на градската гериля. Впоследствие неговите публикации се изучават грижливо в американски и латиноамерикански „антитерористични“ школи на силите за специални операции. Година след убийството на Маригела в кубинското списание „*Pensamiento Crítico*“ са поместени няколко непубликувани негови материала, сред които се откроява аналитична статия за партизанската война в Бразилия, написана ден след убийството на Че Тевара в Боливия (по-късно публикувана в сп. „*Tricontinental*“ под названието „*Diez puntos sobre la guerrilla*“). В друг от материалите, написан през декември 1968 г., Карлос Маригела развива кубинската концепция за континенталната революция, но в последното си послание „Писмо до европейските революционери“ от октомври 1969 г. той изрично подчертава, че борбата им е обща.

Втората глава на дисертационния труд е посветена на еволюцията в политиката и институционалните инструменти на военната диктатура и трансформацията в методите на антидиктаторска съпротива. Специално внимание е отделено на параметрите, спецификите и резултатите от т. нар. „бразилско икономическо чудо“ в края на 60-те и началото на 70-те години на ХХ век. Икономическите реформи са характеризирани в изследването като форма на „авторитарна модернизация“ (с. 205). Би било уместно да се спомене, както е и при военната диктатура на ген. Пиночет в Чили, за влиянието на

Чикагската монетаристка школа за либералния свободен пазар на Милтън Фридмън върху бразилския икономически модел.

Докторантката основателно подчертава значението на Институционалния акт № 5 от декември 1968 г. за прехода към открита репресивна система на управление, въвеждане на строга цензура и потискане на всякакви опозиционни прояви. Удачен е и направеният извод, че военната диктатура преминава от „реактивна към проактивна стратегия“ със създаване на мрежи от тайни агенти и информатори. (с. 208). Един от специфичните моменти в репресивната политика на бразилските специални служби в този период е участието им в тайната регионална операция „Кондор“ в координация с тайните служби на още пет латиноамерикански диктаторски режими. Особено значение изиграва приемането през май 1976 г. на колективната секретна програма „Тезей“ за многостранно сътрудничество при отвличане и физическо отстраняване на политически опоненти. Разкритите през 2018-2020 г. над 50 000 страници секретни американски документи показват мащабите на тази програма и частично потвърждават хипотезата за координирани насилствени действия срещу бившия бразилски президент в изгнание Жоао Гуларт. В същото време затихването и крахът на въоръжената партизанска съпротива в началото на 70-те години би могло да се обясни също с промяната в тактическата линия на кубинското ръководство, косвено загатната в самокритичния доклад на Фидел Кастро от 26 юли 1970 г.

Третата глава също има редица приноси при систематизираното пресъздаване на продължителния процес на „контролирана демократизация“ и „политическо отваряне“. Съществена част от историческия анализ е посветен на появата на нов тип протестни социални движения – своеобразна „алтернатива на авторитарния комунизъм и на институционалния реформизъм“ (с. 290).

Тенденцията за разширяване на обществените антидиктаторски прояви и формиране на нови по-широки опозиционни съюзи в Бразилия е повлияно и от радикализирането на представителите на католическата църква в страната, особено сред доминиканския орден. Тъй като става въпрос за изключително специфично явление в най-голямата католическа страна, може би следва да се отдели повече внимание на идеологическите постулати на „теологията на освобождението“, изразени в публикации на нейни изявени представители като Леонардо Боф и Фрей Бето. Показателно е също, че съвсем балансирано и периферно в бразилските медии е отразена острата пропагандна кампания за предполагаема „българска следа“ в атентата срещу папа Йоан Павел II.

Когато става дума за външнополитическите концепции и практика на военната диктатура нейни основни проявления, както посочва Кремена Диаш, са тясно

сътрудничество със САЩ и деклариран твърд антикомунизъм, но също последователен национализъм. За разлика от политиката на други десни военни диктатури в Латинска Америка (Чили, Уругвай, Парагвай) още след преврата бразилските власти се стремят да съхранят нормални контакти със СССР и страните от Източна Европа въз основа на доктрината за „екуменически прагматизъм“. За това говорят редица конкретни факти в българо-бразилските отношения в условията на военна диктатура в Бразилия. Например още през 1970 г. българското правителство приема решение за изпращане на своя търговска делегация в Бразилия, а през следващите години се наблюдава сериозно възходящо увеличаване на двустранния търговски стокообмен. През 1974 г. при управлението на президента ген. Ернесто Гайзел се осъществява издигане ранга на дипломатическите мисии в двете страни от легации в посолства. От София последователно изпращат официални държавни делегации по повод встъпване в длъжност на бразилските президенти през 1974, 1979 и 1985 г. Стига се до показателния факт, че през 1981 г. БЗНС установява преки контакти с двете официални партии в Бразилия – управляващата Социалдемократическа партия (PDS, бивша ARENA) и опозиционната либерална партия Бразилско демократично движение (PMDB) а малко след това и с левоцентристката Демократична работническа партия (PDT) на Леонел Бризола. През периода 1981-1984 г. са разменени парламентарни делегации.

В същото време обаче българското ръководство многократно оказва материална и морална подкрепа за РСВ. Когато през 1969 г. десетина бразилски студентски активисти нелегално напускат Бразилия и пристигат в България българското политическо ръководство утвърждава решение да бъдат приети в български висши училища. Преки политически контакти с образуваната през 1980 г. Партия на трудещите се (РТ) на Луис Игнасио Лула да Силва са установени през 1987 г., а първата официална делегация на РТ посещава София през август 1990 г.

В заключението на дисертационния труд (с. 375-382) е направено синтезирано обобщение на различните етапи и „фази“ на „многостепенната“ антидиктаторска съпротива по време на военния режим в Бразилия (1964-1985). Авторефератът с обем от 28 страници обективно отразява структурата, основното съдържание и изводите на изследването. Изразявам съгласие с формулираните от докторантката общо пет научни приноси. По темата на дисертацията в периода 2020-2023 г. са публикувани пет статии, а още две са приети за печат, което е ново доказателство за оригиналността на авторските тези и проявеният интерес към проучваните проблемни въпроси чрез тяхното популяризиране сред българската професионална аудитория.

В заключение бих искал да изразя своето удовлетворение от сериозното и задълбочено отношение от страна на докторантката и умение да открива, систематизира и интерпретира същностните взаимосвързани събития и явления по изследваната тематика. Използваната значителна по брой научна и справочна литература и мемоаристика, която за пръв път се посочва и анализира в българско научно произведение, повишава оригиналният характер на труда. Въвеждането на автентични архивни извори от бразилските архиви и провеждането на лични интервюта с участници в описваните събития безусловно потвърждава приносния характер на труда. Въпреки че става въпрос за историята на отделна латиноамериканска държава разглежданите същностни теми (като осъществяване на насилствена смяна на властта чрез военен преврат, последвалото установяване на жестока репресивна система с физическо отстраняване и „безследно изчезване“ на политически опоненти, различните форми и еволюцията на антидиктаторската съпротива, както и продължителният но безалтернативен и мирен преход към парламентарна демокрация), надхвърлят историческите рамки на една държава и представляват ценен исторически опит в съвременната световна обществена история. Направените в рецензията препоръки имат за цел преди всичко да подпомогнат докторантката при бъдещата ѝ работа по изследваната тематика, която смятам за много необходима и актуална.

Изложеното по-горе ми дава основание да направя обосновано заключение, че разглежданият дисертационен труд отговаря изцяло на необходимите изисквания и критерии за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в съответствие със Закона за развитие на академичния състав на Република България и Правилника за неговото приложение. Предвид на това ще гласувам с „да“ и призовавам уважаемите членове на научното жури също да дадат своя глас за присъждане на Кремена Георгиева Диаш на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование „Хуманитарни науки“, професионално направление 2.2. „История и археология“ (Нова и най-нова обща история – Съвременна история).

Член на научното жури:

(проф. д-р Йордан Баев)

05. 02. 2026 г.